

PHÁT TRIỂN NĂNG LỰC HỌC SINH THÔNG QUA VIỆC SỬ DỤNG PHƯƠNG TIỆN DẠY HỌC TRONG CHƯƠNG TRÌNH TỰ NHIÊN - XÃ HỘI Ở TIỂU HỌC

• Dương Huy Cẩn^(*), Ngô Minh Thành^(*)

Tóm tắt

Môn Tự nhiên và Xã hội, môn Khoa học, môn Lịch sử và Địa lí là những môn học có nội dung kiến thức rất phong phú nhưng cơ bản và gắn liền với những hình ảnh của các sự vật, hiện tượng và cuộc sống xung quanh của học sinh. Tổ chức dạy học của giáo viên trong bất kì điều kiện nào cũng phải biết tận dụng tối đa các phương tiện dạy học trực quan, có sự phối hợp sử dụng phương tiện dạy học kỹ thuật để phát triển năng lực học sinh. Bài báo đề xuất một số biện pháp phát triển năng lực học tập của học sinh thông qua việc sử dụng phương tiện dạy học trong chương trình Tự nhiên và Xã hội ở tiểu học.

Từ khóa: phương tiện dạy học, tự nhiên và xã hội, tiểu học.

1. Đặt vấn đề

Chương trình giáo dục phổ thông Việt Nam sau 2015, đã nêu lên định hướng: Tăng cường, nâng cao hiệu quả của các phương tiện dạy học, đặc biệt là ứng dụng công nghệ thông tin và truyền thông để hỗ trợ đổi mới phương pháp dạy học. Chương trình được xây dựng hướng tới phát triển những năng lực chung mà mọi học sinh (HS) đều cần để có thể tham gia hiệu quả nhiều loại hoạt động trong đời sống xã hội và cho học suốt đời. Chương trình sách giáo khoa mới sẽ tiếp cận theo hướng hình thành và phát triển năng lực cho người học, chú ý khả năng vận dụng tổng hợp các kiến thức, kỹ năng, thái độ, tình cảm, động cơ... vào giải quyết các tình huống trong cuộc sống hàng ngày.

Các phương tiện dạy học trong chương trình Tự nhiên và Xã hội (TN-XH) chủ yếu là các phương tiện trực quan, khai thác sử dụng tốt các phương tiện này giúp làm giảm nhẹ công việc của giáo viên (GV) và giúp cho HS tiếp thu kiến thức một cách dễ dàng. Do đó, có được các phương tiện dạy học thích hợp, GV sẽ phát huy hết khả năng của mình trong dạy học, làm cho hoạt động nhận thức của HS trở nên nhẹ nhàng và hấp dẫn hơn, tạo ra cho HS những tình cảm tốt đẹp với môn học. Thật vậy, khi sử dụng các phương tiện vào quá trình dạy học chương trình TN-XH, GV có điều kiện để phát huy tính tích cực, độc lập, sáng tạo của HS và từ đó nâng cao hiệu quả tiếp thu, lĩnh hội kiến thức và hình thành kỹ năng, kỹ xảo học tập cho HS. Vì vậy, dạy học chương trình TN-XH ở tiểu học với

các phương tiện phù hợp, đa dạng là điều kiện tốt nhất để phát triển năng lực HS trong học tập, tích cực chủ động, tư duy sáng tạo, nhận thức sâu sắc với thực tiễn. Thực hiện điều đó chính là góp phần to lớn vào việc đổi mới căn bản, cốt lõi nhất của đổi mới giáo dục hiện nay, trong đó có đổi mới giáo dục phổ thông.

2. Phát triển năng lực HS thông qua việc sử dụng phương tiện dạy học chương trình TN-XH ở tiểu học

Theo Từ điển Tiếng Việt, năng lực là khả năng, điều kiện tự nhiên có sẵn để thực hiện một hoạt động nào đó hoặc một phẩm chất tâm sinh lí tạo cho con người có khả năng để hoàn thành một hoạt động nào đó có chất lượng cao. Theo Đặng Thành Hưng, năng lực là thuộc tính cá nhân cho phép cá nhân thực hiện thành công hoạt động nhất định, đạt kết quả mong muốn trong những điều kiện cụ thể. Thuộc tính đó thể hiện ở tổ hợp những hành động vật chất và tinh thần tương ứng với dạng hoạt động nhất định dựa vào những đặc điểm cá nhân (sinh học, tâm lí và giá trị xã hội) được thực hiện tự giác và dẫn đến kết quả phù hợp với trình độ thực tế của hoạt động.

Một số năng lực chung của HS tiểu học cần có như: năng lực nhận thức, năng lực giải quyết vấn đề, năng lực hợp tác, năng lực tự học, năng lực tư duy... Đồng thời, những năng lực học tập riêng trong chương trình TN-XH như: năng lực quan sát, năng lực thực hành, liên hệ thực tiễn, năng lực tư duy phân tích, tổng hợp, năng lực hoạt động nhóm... tất cả có thể được hình thành thông qua việc sử dụng các phương tiện dạy học.

^(*) Trường Đại học Đồng Tháp.

Phương pháp dạy học trong chương trình TN-XH theo quan điểm phát triển năng lực không chỉ chú ý tích cực hoá HS về hoạt động trí tuệ mà còn chú ý rèn luyện năng lực giải quyết vấn đề với những tình huống trong học tập và cuộc sống, đồng thời gắn hoạt động trí tuệ với hoạt động thực hành, thực tiễn. Tăng cường việc khai thác, sử dụng phương tiện dạy học trong chương trình TN-XH có ý nghĩa rất quan trọng cho việc phát triển năng lực HS.

Phát triển năng lực HS không chú trọng những nội dung dạy học chi tiết mà quan tâm những kết quả đầu ra mong muốn của quá trình giáo dục. Như vậy, việc lựa chọn nội dung, phương pháp, tổ chức và phương tiện dạy học nhằm đảm bảo thực hiện được mục tiêu dạy học tức là đạt được kết quả đầu ra mong muốn. Trong chương trình định hướng phát triển năng lực, mục tiêu học tập, tức là kết quả học tập mong đợi thường được mô tả thông qua hệ thống các năng lực. Kết quả học tập mong muốn được mô tả chi tiết và có thể quan sát, đánh giá được. HS cần đạt được những kết quả yêu cầu đã quy định trong chương trình. Từ cấu trúc của khái niệm năng lực cho thấy giáo dục định hướng phát triển năng lực không chỉ nhằm mục tiêu phát triển năng lực chuyên môn bao gồm tri thức, kỹ năng chuyên môn mà còn phát triển năng lực phương pháp, năng lực xã hội và năng lực cá thể. Những năng lực này không tách rời nhau mà có mối quan hệ chặt chẽ. Năng lực hành động được hình thành trên cơ sở có sự kết hợp các năng lực này.

2.1. Thực trạng phát triển năng lực HS thông qua việc sử dụng các phương tiện dạy học trong chương trình TN-XH ở tiểu học

Qua việc khảo sát thực tiễn 20 phiếu dành cho GV các lớp 1, 2, 3, 4, 5 ở các trường: Tiểu học Tịnh Thới (xã Tịnh Thới, Thành phố Cao Lãnh, tỉnh Đồng Tháp), Tiểu học Tân Mỹ 2 (xã Tân Mỹ, huyện Lập Vò, tỉnh Đồng Tháp), Tiểu học Thạnh Ngãi 2 (xã Thạnh Ngãi, huyện Mô Cày Bắc, tỉnh Bến Tre), Tiểu học Hưng Khánh Trung B (xã Hưng Khánh Trung B, huyện Chợ Lách, tỉnh Bến Tre). Sau đây là một số kết quả khảo sát:

Câu 1. Khi dạy các môn chương trình TN-XH, thầy (cô) thường sử dụng phương tiện dạy học cho mục đích nào?

Kết quả thu được cho thấy, GV thường sử dụng phương tiện dạy học vào các hoạt động sau:

Hướng dẫn tìm hiểu kiến thức mới (55%); các hoạt động Kiểm tra bài cũ, Củng cố bài và Hướng dẫn tìm hiểu kiến thức mới (45%). Như vậy, các GV đã sử dụng phương tiện dạy học trong các hoạt động dạy học, trong đó chú trọng hơn ở khâu hình thành kiến thức mới.

Câu 2. Vai trò các phương tiện dạy học các môn chương trình TN-XH trong việc phát triển năng lực học tập của HS?

Kết quả: rất quan trọng (55%); quan trọng (45%). Như vậy, các GV tiểu học đã nhận thức và đánh giá đúng vai trò của phương tiện dạy học các môn chương trình TN-XH trong việc phát triển năng lực học tập cho HS.

Câu 3. Thông qua việc sử dụng vật thật, mẫu vật, mô hình, quả địa cầu, thầy (cô) sẽ hình thành năng lực gì cho HS?

Kết quả khảo sát như sau: năng lực quan sát (40%); năng lực thực hành (45%); năng lực sáng tạo (0%); cả hai năng lực quan sát và thực hành (15%). Điều này cho thấy, các GV đã chú ý trong việc sử dụng các phương tiện trực quan trong dạy học các môn chương trình TN-XH và cho kết quả dạy học nhất định.

Câu 4. Thông qua việc sử dụng các dụng cụ thí nghiệm, thầy (cô) sẽ hình thành năng lực gì cho HS?

Kết quả thu được: năng lực thực hành, liên hệ thực tiễn (80%); năng lực quan sát (15%); năng lực giải quyết vấn đề (5%); và năng lực tư duy (0%). Thực trạng này cho thấy GV cần phát huy tối đa các bài học có nội dung thí nghiệm để phát triển các năng lực quan sát, thực hành, liên hệ thực tiễn cho HS.

Câu 5. Thông qua việc sử dụng tranh ảnh, sơ đồ, bản đồ, lược đồ, thầy (cô) sẽ hình thành năng lực gì cho HS?

Các ý kiến đánh giá thu được gồm: năng lực tư duy phân tích, tổng hợp (65%); năng lực tự học (25%); năng lực sáng tạo (10%); và năng lực hoạt động nhóm (0%). Kết quả khảo sát cho thấy khả năng phát triển năng lực HS qua các phương tiện dạy học tranh ảnh, sơ đồ, lược đồ... là rất cao, cần quan tâm khai thác triệt để.

Qua kết quả khảo sát GV tiểu học cho thấy việc sử dụng phương tiện dạy học trong chương trình TN-XH nhằm phát triển năng lực học tập của HS tương đối tốt, nhưng vẫn còn một số hạn chế.

GV sử dụng phương tiện dạy học chủ yếu theo nội dung bài, chưa sử dụng thường xuyên cho bài dạy, đồng thời thường chú trọng sử dụng trong thời gian tìm hiểu kiến thức mới, ít khi sử dụng cho thời gian dạy học các nội dung khác. Đa số GV đều nhận thức đúng về vai trò cũng như sự cần thiết của các phương tiện dạy học trong việc phát triển năng lực học tập của HS. Do đó, sử dụng tốt các phương tiện dạy học sẽ giúp các em vận dụng kiến thức của mình vào bài học, hướng các em tìm tòi các tri thức mới, phát huy được tính tích cực của HS, góp phần hình thành và phát triển các năng lực học tập của HS, nhằm nâng cao hiệu quả dạy học.

2.2. Một số biện pháp phát triển năng lực HS thông qua việc sử dụng phương tiện dạy học trong chương trình TN-XH ở tiểu học

Biện pháp 1: Nâng cao năng lực quan sát cho HS thông qua việc sử dụng vật thật, các phương tiện dạy học khác.

Thông qua việc sử dụng vật thật, mẫu vật, mô hình, quả địa cầu để nâng cao năng lực quan sát giúp cho HS có điều kiện tri giác trực tiếp, vận dụng được nhiều giác quan trong quan sát, giúp cho việc học tập sinh động hơn. Khi quan sát, GV cần tạo điều kiện cho HS được sử dụng nhiều giác quan như: mắt, mũi, lưỡi, da, tai để quan sát hình dạng, kích thước, màu sắc, các bộ phận của sự vật hiện tượng... từ đó có thể gây hứng thú học tập cho HS. GV cần tổ chức cho HS bắt đầu quan sát từ toàn thể rồi mới đi đến bộ phận chi tiết, từ bên ngoài rồi mới đi vào bên trong.

Ví dụ: Bài 22. Cây rau (Tự nhiên và Xã hội 1)

- Mục tiêu quan sát: Nói tên và phân biệt được các bộ phận của cây rau.

- Đối tượng quan sát (vật thật): Cây rau mà các em mang đến lớp.

- Tổ chức và hướng dẫn HS quan sát:

+ Hướng dẫn HS quan sát theo nhóm đôi;

+ Hai HS lần lượt hỏi và trả lời về: Tên cây rau? Được trồng ở đâu? Các bộ phận chính của cây rau: rễ, thân, lá...

+ HS trong nhóm so sánh các cây rau có gì giống và khác nhau: hình dạng, màu sắc; đặc điểm các bộ phận: rễ, thân, lá...

- Báo cáo kết quả quan sát trước lớp.

- Các nhóm HS lên trình bày kết quả quan sát của nhóm bằng cách hỏi và trả lời.

- GV tổng kết về đặc điểm, các bộ phận của cây rau.

Biện pháp 2: Phát triển năng lực thực hành, liên hệ thực tiễn của HS thông qua việc sử dụng các dụng cụ thí nghiệm

Năng lực thực hành, liên hệ thực tiễn là các năng lực rất quan trọng, HS được trực tiếp thực hiện trong học tập. Thông qua đó, kiến thức mà HS ghi nhận được rất sâu sắc và gắn gũi với thực tiễn cuộc sống. HS trực tiếp thao tác với các dụng cụ thí nghiệm, quan sát ghi nhận hiện tượng, kết quả, giải thích và rút ra kết luận theo hướng dẫn của GV. Đồng thời, với những kiến thức thực tiễn sinh động, đa dạng cùng với vốn sống phong phú của HS sẽ là những tư liệu, hình ảnh minh họa, nhằm củng cố vững chắc kiến thức bài học.

Khi cho HS thực hiện thí nghiệm, yêu cầu HS thực hiện theo đúng các bước: chuẩn bị dụng cụ, tiến hành, quan sát, giải thích và kết luận.

Ví dụ: Bài 20. Nước có những tính chất gì? (Khoa học 4)

Hoạt động 2: Nước không có hình dạng nhất định, chảy lan ra mọi phía.

(1) Nước có hình dạng nhất định không?

- GV hướng dẫn HS tiến hành làm thí nghiệm.

- GV đặt một số câu hỏi gắn với thực tế cho HS quan sát:

+ Các em thường thấy nước ở nơi nào? (sông, suối, ao, hồ, kênh, gạch...)

+ Ở nhà em thường đựng nước ở đâu? (lu, kiệu, xô, thau, bình, chai...)

- Sau khi HS tiến hành xong thí nghiệm, GV hỏi:

+ Nước đựng trong chai có hình dạng gì?

+ Đổ nước từ chai ra ly, nước có hình dạng gì?

- GV yêu cầu HS nhận xét, rút ra kết luận về hình dạng của nước: nước không có hình dạng nhất định mà có hình dạng của vật chứa nó.

(2) Đổ nước lên mặt một tấm kính được đặt nghiêng trên một khay nằm ngang. Bạn có nhận xét gì?

- GV cho nhóm HS làm thí nghiệm và hỏi câu hỏi định hướng: Đổ nước trên mặt tấm kính để nghiêng thì em quan sát được điều gì đã xảy ra?

- GV yêu cầu HS nhận xét, rút ra kết luận.

- GV hỏi thêm: Vận dụng tính chất này của nước người ta đã làm việc gì? (mái nhà xuôi xuống đất, lòng đường cao hơn mép đường, thác nước chảy...).

Biện pháp 3: Phát triển năng lực tư duy phân tích, tổng hợp của HS thông qua các phương tiện tranh, ảnh, sơ đồ, bản đồ, lược đồ.

Tranh ảnh là đối tượng quan sát có tính khái quát hóa nhằm thể hiện những đặc tính bên ngoài và cả những đặc điểm bên trong của đối tượng; đồng thời còn có tính nghệ thuật và tính trực quan cao để thu hút sự chú ý và hứng thú của HS. Sơ đồ dùng để biểu diễn mối liên hệ giữa các kiến thức hoặc tổng hợp kiến thức. Quan sát bằng sơ đồ là cách dạy học tạo điều kiện cho tư duy trừu tượng của HS phát triển. Thông qua các kí hiệu, màu sắc trên bản đồ, lược đồ để rút ra nhận xét về tính chất, đặc điểm của các đối tượng được thể hiện. Dựa vào bản đồ, lược đồ kết hợp với các kiến thức, vận dụng các thao tác tư duy (phân tích, tổng hợp, so sánh...) để chiếm lĩnh tri thức. Nhìn chung, việc sử dụng tranh ảnh, sơ đồ, bản đồ, lược đồ giúp hình thành và phát triển năng lực tư duy phân tích, tổng hợp cho HS.

Ví dụ: Bài 2. Một số dân tộc ở Hoàng Liên Sơn (Lịch sử và Địa lí 4)

Hoạt động 2. Bản làng với nhà sàn

Để hình thành biểu tượng nhà sàn giúp cho HS có khả năng phân tích, tổng hợp kiến thức thông qua tranh, ảnh. Những đặc điểm của bản làng với nhà sàn mà HS có thể quan sát được qua bức tranh: nhà sàn thường có ở những vùng núi cao; nhà sàn được làm bằng các vật liệu tự nhiên như: gỗ, tre, nứa...; nhà sàn khác nhà ở thông thường là chỗ có chân.

Quan sát tranh sách giáo khoa, GV có thể đưa ra câu hỏi:

- HS quan sát và đọc tên hình 1, 2 sách giáo khoa?
- Em thường gặp hình ảnh này ở đâu?
- Khoanh tròn vào ô trống trước những ý trả lời đúng: Theo em nhà sàn thường được làm bằng vật liệu gì?

A. Gỗ B. Tre, nứa C. Cỏ tranh D. Sắt, thép
- Nhà sàn và nhà ở thông thường khác nhau như thế nào?

Tổ chức báo cáo, nhận xét lẫn nhau.

GV kết luận về đặc điểm của nhà sàn ở Hoàng Liên Sơn.

3. Kết luận

Tổ chức dạy học các môn học nói chung, chương trình TN-XH nói riêng ở tiểu học thể hiện sự cần thiết phải sử dụng các phương tiện dạy học cả phương tiện trực quan và phương tiện kĩ thuật. Qua khảo sát, thực trạng việc sử dụng phương tiện dạy học trong chương trình TN-XH ở trường tiểu học tương đối tốt, nhưng vẫn còn một số hạn chế. Việc sử dụng phương tiện dạy học chủ yếu tập trung một số nội dung bài (dễ tìm, đơn giản, dễ sử dụng...), chưa sử dụng thường xuyên cho các bài dạy khác. Khai thác sử dụng hợp lí, đa dạng các phương tiện dạy học trong chương trình TN-XH, trong đó chủ yếu là các phương tiện dạy học trực quan có sự hỗ trợ của các phương tiện dạy học kĩ thuật là điều kiện thuận lợi và hiệu quả nhất để phát triển năng lực học tập quan sát, năng lực thực hành, liên hệ thực tiễn, năng lực tư duy phân tích, tổng hợp, năng lực hoạt động nhóm... cho HS trong học tập./.

Tài liệu tham khảo

- [1]. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2006), Dự án phát triển giáo viên Tiểu học, *TN-XH và các phương pháp dạy học TN-XH*, (Tập 2), NXB Giáo dục.
- [2]. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2014,2015), *TN-XH 1, 2, 3*, NXB Giáo dục.
- [3]. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2014,2015), *Khoa học 4, 5*, NXB Giáo dục.
- [4]. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2014,2015), *Lịch sử và Địa lí 4, 5*, NXB Giáo dục.
- [5]. Đặng Thành Hưng (2012), “Năng lực và giáo dục theo tiếp cận năng lực”, *Quản lí giáo dục*, số 43, tháng 12.

LEARNER CAPACITY DEVELOPMENT THROUGH THE USE OF TEACHING MEDIA IN NATURE - SOCIETY PROGRAMS AT PRIMARY SCHOOLS

Summary

Nature and Society, Sciences, History and Geography are those subjects of rich, fundamental knowledge, attached to things and phenomena surrounding student life. In all cases, instruction should make the most use of visual teaching facilities in conjunction with teaching techniques to develop student capacities. The article proposes a number of measures to develop learner capacity through the use of media in Nature - Society programs at primary schools.

Keywords: media, Nature and Society, primary school.

Ngày nhận bài: 4/4/2016; Ngày nhận lại: 4/5/2016; Ngày duyệt đăng: 10/5/2016.